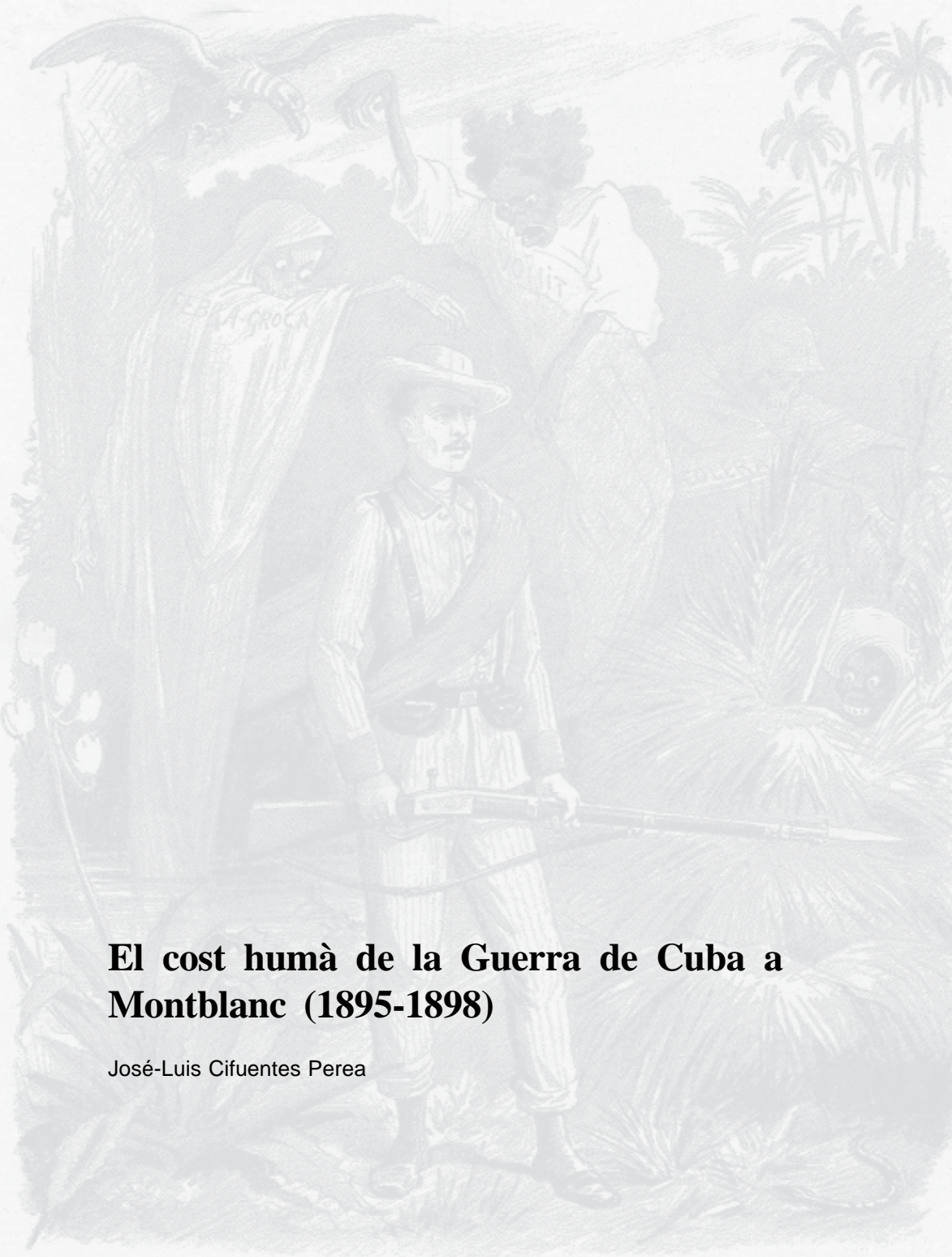

LOS ENEMIGHS DELS ESPANYOLS A CUBA

El cost humà de la Guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898)

José-Luis Cifuentes Perea

Malalties, vils insectes,
mullenas, aradors del sol,
y aquells yankees desafectes

al bran soldat espanyol
fan mes mal que 'ls insurrectes.

El cost humà de la Guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898)

José-Luis Cifuentes Perea
j.l.cifuentes@gmail.com

Resum: Estudi dels soldats morts originaris de la vila de Montblanc durant la Guerra de Cuba de 1895 a 1898.

Paraules clau: Guerra de Cuba, Montblanc, repatriació

Abstract: Study of dead soldiers native of Montblanc during the War of Cuba between 1895 and 1898.

Keywords: War of Cuba, Montblanc, repatriation

Del crit de Yara al crit de Baire

El 10 d'octubre de 1868 a la localitat de Yara, un grup de 36 hisendats s'aixequen contra el poder colonial a Cuba; així s'inicia la primera guerra de la independència de Cuba. Durant deu anys les forces de l'exèrcit d'alliberament cubà s'enfronten a les tropes espanyoles presents a l'illa i, més tard, a d'altres procedents de la Península. No serà una lluita qualsevol, per una banda hi ha les desigualtats dels contingents humans i dels recursos bèl·lics i, per una altra, la distància entre el camp de batalla i la metròpoli. El 10 de febrer de 1878 després d'unes dures negociacions s'arribà a un acord, el Pacte del Zanjón, que posava fi a la primera etapa del conflicte, aquesta pau fou acceptada per la majoria dels cubans sublevats, amb excepció d'una minoria de comandaments militars, entre els quals destaquen el general major Antonio Maceo Grajales, i el general Màximo Gómez. Sobre l'esmentat conveni, Maceo el va arribar a qualificar com «una rendició vergonyosa i d'altra banda inacceptable»¹.

Els anys que van seguir foren difícils, l'estiu de 1879 els moviments conspiradors proliferaren en tota la illa. Amb prou feines havia passat any i mig quan es va viure el segon dels tres episodis que componen el procés independentista cubà. El 24 agost de 1879 al crit d'«¡Independencia o muerte!», es va aixecar en armes el brigadier Belisario Grave de Peralta, al capdavant de 200 homes, a la vora del riu la Rioja, prop d'Holguín. S'iniciava, així, el que després s'ha denominat Guerra Chiquita. Dos dies després, el 26, Quintín Bandera s'alçà als voltants de Santiago de Cuba. El 27 s'uní a Holguín Ángel Guerra, Estebán Varona ho féu a Las Tunas, amb l'afegit d'altres alçaments a Sancti Spiritus, Remeis, Sagua la Grande i la resta de la regió central del país.

Aquesta nova guerra que semblava començar plena d'energia i entusiasme, no va arribar a assolir la magnitud que tots buscaven, en part per l'absència dels grans líders del 68, i en un any va finalitzar (desembre de 1880).

Tot i els pas dels anys, les ferides produïdes pel primer enfrontament, no s'havien tancat, i les causes subsistien; els cubans independentistes seguien entestats a trencar els llaços amb la corona hispànica. El juliol de 1890 una extensa insurrecció preparada per Maceo en les províncies de l'Havana, Matanzas i Santiago de Cuba, és escapçada per Camilo García de Polavieja, governador i capità general de Cuba, i pel mes d'octubre d'aquest any hi ha un altre intent a Santa Clara.

Caldrà esperar a l'any 1894, per documentar una nova insurrecció, primer a les Lajas, el 4 de novembre de 1893, i després a Ranchuelo, el 25 de gener de 1894. I així arribem fins al diumenge 24 de febrer de 1895, data definitiva de l'aixecament que acabarà amb la pèrdua de la colònia, aquesta jornada coincidia amb les festes de carnestoltes²; de manera que el temps de reacció havia de ser teòricament més gran. A més, les autoritats illenques, estaven més pendents de les lluites polítiques entre els defensors de les reformes promulgades pel ministre Antonio Maura i els seus adversaris, que no pas dels preparatius que eren un secret a crits.

Mapa de l'illa de Cuba.

Després d'uns actes que semblaven simplement bandolerisme, s'evoluciona a un moviment de major envergadura, la qual cosa provocà, per part de la metròpoli, l'enviament successiu dels quatre millors generals de l'època. El primer fou Arsenio Martínez Campos, nomenat governador general de Cuba i general de l'exèrcit (Decret de 28 de març de 1895). Després del fracàs de Martínez Campos, al cap de deu mesos, és canviat per Valeriano

Weyler, per recomanació de Martínez Campos, a causa de la seva energia i experiència militar.

A causa de l'assassinat de Cánovas, president del Consell de Ministres, la reina regent encarregà de formar govern al ministre de la Guerra, el general Azcárraga, en un gabinet de transició fins que el sis d'octubre es delega el líder liberal Práxedes Mateo Sagasta per formar govern. Tres dies després es produeixen nous canvis en la direcció de Cuba, des de Madrid es nomenà governador general i cap de l'exèrcit a Ramón Blanco, marquès de Peña Plata. Blanco fou el general que perdé Cuba, a qui va succeir Adolfo Jiménez Castellanos, fins al 5 de febrer de 1899, data en què sortien de l'illa les dues darreres expedicions de tropes espanyoles: els batallons de Reus i de Llerena.

Consideracions prèvies

A la llarga, totes les guerres acostumen a resumir-se a xifres i en el cas de les de Cuba també ha estat així, recomptar les baixes no és una tasca senzilla, un dels més prestigiosos teòrics del tema militar, Karl Von Clausewitz afirmava que: «Una part de la informació obtinguda en la guerra és contradictòria, una altra part és falsa i la part més gran és, com a mínim, una mica dubtosa.»³.

Les dades del primer enfrontament, la guerra llarga (1868-1878), són diverses. El desembre de 1879 el rotatiu madrileny *La Época* publicà una estadística de les morts, en la qual comptava que des d'octubre de 1868 fins al maig de 1878 el número de morts en l'exèrcit i les milícies fou «de 73.328 homes, a lo que hay que agregar 4.000 de infantería de marina, 8.000 de cuerpos de voluntarios y 8.000 de las tripulaciones de buques, o sea un total de 93.328 fallecidos»⁴. Si tenim present que la durada de la guerra fou d'una dècada, el resultat seria de 9.332 homes morts cada any.

De la tercera guerra (1895 a 1898), copiant les dades publicades per *La Gaceta de Madrid* el 17 març de 1899, que serviren per pagar els endarreriments a tots els llicenciats dels exèrcits de Cuba i Filipines, es xifrà en 53.572 el nombre de morts, als quals caldria sumar moltes baixes ignorades, la quantia de les quals es trigarà a conèixer⁵. Com es pot veure amb aquestes dades en els tres anys i mig que va durar aquesta guerra, el número de morts va ser molt superior proporcionalment parlant. Uns 15.300 homes van deixar la seva vida a les terres cubanes.

Quantificar les baixes és molt difícil i, a més, en les cròniques de l'època eren molts freqüents anotacions com: «nombroses baixes», «van deixar gran quantitat de morts en el camp de combat», «s'ignoren les baixes però es presumeix que van ser moltes», «es desconeixen les baixes» o «hi va haver molts morts i ferits», en la majoria dels casos no se'n determina la quantia, en altres ocasions s'exageren les xifres d'una manera poc creïble. El mateix general Martínez Campos havia expressat en més d'una ocasió el seu disgust per l'exageració amb què alguns diaris oferien les notícies de la guerra i va

arribar a dir que no li agradava llegir disbarats com que cinquanta soldats espanyols van derrotar sense cap baixa a cinc mil insurrectes, i altres de similars «que no creu cap persona sensata»⁶. Potser per això publicà la seva famosa circular del 28 d'octubre de 1895 dirigida als generals de districte, de brigades i caps de zones, on llegim:

[...] He visto con disgusto sin tener en cuenta mis disposiciones, se cae de nuevo en el defecto de exagerar los partes [...] apenas aparecen las bajas tenidas, indispensables en toda función de guerra, resultando una desproporción, impropia de la formalidad de los partes oficiales.....

*Encargo pues, que en lo sucesivo, bajo la más estrecha responsabilidad de los jefes de columna; los partes sean breves, claros y estrictamente veraces, dando cuenta en primer lugar de las bajas de la columna.*⁷

Però si alguna cosa ha documentat la historiografia dels últims anys, és que en les guerres colonials de final del segle XIX i començament del XX, el nombre de baixes dels exèrcits és numèricament més gran per malalties o danys col·laterals, que per les pròpies accions de guerra.

Les causes de la mortalitat

En assolir els dinou anys els joves de Montblanc, com els de la resta del regne d'Espanya entraven en el procés burocràtic de les quintes, que finalitzava amb l'entrada a la caixa de reclutes de Vilafranca del Penedès, «Restant [aquests] filiats per servir a l'exèrcit pel terme de dotze anys comptats des del dia que va ingressar a caixa, d'acord a les reials ordres i instruccions vigents»⁸.

Pels nois reclutats aquesta entrada els suposava un passaport a una situació insegura, un viatge al desconegut, on les possibilitats de morir eren elevades. Les causes de defunció dels soldats en la guerra de Cuba són diverses. Segons els historiadors, les edats oscil·laven entre els 19 i 22 anys, encara que no és estrany trobar nois amb 18, 17 i fins a 16 anys i, en menor mesura, adults de més de 30 anys⁹.

Els principals motius de la mortalitat foren els següents:

- La pèssima salubritat dels aquarteraments militars a la Península.
- Els viatges marítims a Cuba. Els joves s'enfrontaven a un llarg viatge, ple de sorpreses, tota una difícil experiència per a ells que els provocava seriosos problemes de salut¹⁰, agreujats pels paràsits.
- Els allotjaments americans tampoc gaudien de molt bones condicions higièniques. A Cuba la deficient ubicació dels campaments i els fortins motivà nombroses malalties i defuncions a la tropa, les ciutats de la costa eren els pitjors llocs per als novinguts, tant en temps de guerra com de pau, d'aquí la dita: «*Nada se hizo por el soldado....*»¹¹.

- L'illa ni estava preparada ni comptava amb les instal·lacions necessàries per acollir la ingent quantitat de tropes que arribaven als seus ports. L'exèrcit reclamava uns serveis mínims per poder aspirar a respondre amb eficàcia

l'acció dels sublevats, caracteritzada per la fustigació i atac constant. Segons Miró Argenter: «Tota revolta popular revesteix gairebé sempre un caràcter desordenat, sobretot si els primers elements es recluten entre les masses camperoles i es tria la muntanya com a escenari de la lluita»¹².

- La manca d'aclimatació. Encara que les primeres avançades arribades a Cuba provenien de Puerto Rico, les següents no i coincidí amb els pitjors mesos pel que fa a precipitacions i climatologia: amb una calor asfixiant, pluges torrencials i elevada humitat, que afectaven les llargues marxes militars, en les quals el temps semblava aturar-se. - Una alimentació escassa i de mala qualitat. - Manca d'higiene, tant ens els aquarteraments com en els hospitals.

- Sobreexforç físic dels soldats en les contínues marxes i contramarxes, en ocasions sense gaire descans i sota un fort sol tropical, i en altres casos sota la pluja¹³, amb el fang fins als genolls i la roba mullada, que augmentava el pes corporal i la sudoració. En els llibres de memòries del soldats és comú trobar expressions com: «*Más no logramos dormir por el terrible aguacero, pues nos mojaba el agua que caía*»¹⁴ o aquest altre: «*La noche es silenciosa y abrasadora. De la tierra del potrero donde acampamos sube un aliento calinoso que caldea mis espaldas. No se mueve en los árboles una hoja*»¹⁵.

- Malalties infeccioses com el *dengue* i la conseqüent febre hemorràgica, produïda per un virus (*Flaviviridae*) transmès pels mosquits, també anomenada febre trencavossos, una afecció tropical caracteritzada per febre i dolor intens en les articulacions i els músculs, inflamació dels ganglis limfàtics, erupció ocasional de la pell, náusees, vòmits i pèrdua de la gana. A més, a les soles de les espardenyes d'espert que calçaven els soldats acostumaven a aparèixer les nigües, que eren uns insectes menuts que s'instal·laven entre els dits dels peus; amb ells s'establien colònies sota la pell, que enverinaven la sang als soldats, els causaven una irritació molt forta i pus. Així, les ulceracions els podien provocar serioses infeccions, gangrena o tètanus. Altres problemes foren les erupcions a la pell a causa de la suor amb crostes agreujades per l'absència d'una higiene diària, sense oblidar la contagiosa febre groga, caracteritzada clínicament per febre, albuminúria, hemorràgies, hemantèmesis o vòmits negres, a causa de la sang coagulada que vomitaven, i la icterícia¹⁶.

El professor González de Ponte comenta que els símptomes de la febre eren:

[...] *la lengua primero húmeda y blanda, [...] mientras la lengua está húmeda no hay sed, pero tan luego está seca, la sed es inextinguible, la boca siempre pastosa, rara vez amarga. [...] a veces nauseas acompañadas de violentas contracciones, ansiedades vivas y dolor cruel en el estómago. [...] La lengua, labios y dientes se cubren cada vez más de un limo espeso y negruzco, las náuseas son más raras pero van seguidas de vómitos y en las materias arrojadas hay estrías negruzcas parecidas al poso del café [...]*¹⁷.

Els soldats morts de Montblanc

En base al buidatge del *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* (DOMG), ens disposem a identificar els soldats montblanquins morts en la guerra. Aquest diari va publicar, des del 5 març del 1896 un seguit de llistats (174 en total), que sota el títol de «Noticia» detallaven les defuncions dels militars a Cuba fins al 7 de juny del 1900. De la mateixa manera, aparegueren altres llistats diferents a la *Gaceta de Madrid*.

També la sanitat militar va recollir, a través de llistats propis, els noms i cognoms dels finats. De l'estudi d'aquestes fonts, hem localitzat els joves nats o residents a la vila de Montblanc; d'ells hem cercat les partides de baptismes amb la intenció de corroborar les dades (sobretot: data de naixement, filiació, grafia dels cognoms, etc.); a més, hem cercat en les actes de sessions de plens de l'Ajuntament de la vila ducal on es fa referència a les tasques de formació de la lleva.

Arma	Cos	Classe	Nom	Data	Causa	Poble	Lloc mort	Província
Inf.	Esp. 46	Soldat	Josep Cavaller Abelló	17/08/1897	Vòmit	La Riba	S. José de la Lajas	L'Havana
Inf.	Princesa	Soldat	Josep Cabré Serret	09/07/1897	Vòmit	Montblanc	Santa Clara	Santa Clara
Inf.	Esp.46	Soldat	Eugeni Costa Carreres	30/11/1896	Vòmit	Montblanc	Regla	L'Havana
Inf.	Unión	Soldat	Florentino Cuñado Villa	06/07/1897	Malaltia comuna	Montblanc	Santa Clara	Santa Clara
Volunt.	Vol lig.	Soldat	Lluís Esplugues Cartanyà	11/04/1898	Malaltia comuna	Montblanc	L'Havana	L'Havana
Inf.	Almansa	Soldat	Josep Esteve Riber	18/04/1898	Malaltia comuna	La Riba	L'Havana	L'Havana
Inf.	Esp. 46	Soldat	Macià Farriol Abelló	26/10/1896	Vòmit	Montblanc	L'Havana	L'Havana
Inf.	Alcántara	Soldat	Baudili Gisbert Romeu	20/10/1895	Malaltia comuna	Montblanc	L'Havana	L'Havana
Inf.	Vizc. 51	Soldat	Ramon Masalies Sans	22/07/1895	Vòmit	Montblanc	Firmeza	Santa Clara
Inf.	Simancas 64	Soldat	Antoni Molner Roig	09/09/1896	Malaltia comuna	Montblanc	Guantánamo	Santiago
Inf.	L'Havana	Soldat	Salvador Pedrol Tosas	07/06/1897	Vòmit	Montblanc	Mariel	Pinar del Río

Inf.	Guipuzcoa	Soldat	Martí	02/09/1898	Malaltia	Montblanc	L'Havana
Inf.	Simancas	Soldat	Manel	08/01/1896	Vòmit	Montblanc	Guantánamo
64			Queraltó				Santiago
			Esteve				
Engi-	Ferro-	Soldat	Antoni	13/06/1897	Vòmit	Montblanc	Montblanc
nyers	carrils		Rius				Puerto
			Nuet				Príncipe
Inf.	Espanya	Soldat	Macià	10/03/1898	Malaltia	Montblanc	Songo
46			Roca		comuna		Santiago
			Torruella				
Inf.	Espanya	Soldat	Joaquim	20/07/1898	Malaltia	Montblanc	Placetes
46			Roig		comuna		L'Havana
			Ferrer				
Inf.	Navarra	Soldat	Jaume	06/09/1898	Malaltia	El Pla	Sagua la
25			Rosell		comuna	Sta. Maria	Grande
			Porta				Las Villas
Inf.	Cuba	65 Soldat	Josep	10/03/1898	Malaltia	Montblanc	Songo
			Roselló		comuna		Santiago
			Domingo				
Artil.	Mixta	Soldat	Ventura	26/08/1896	Malaltia	Montblanc	L'Havana
			Rosich		comuna		L'Havana
			Bulló				
Inf.	Espanya	Soldat	Antoni	10/01/1896	Malaltia	Montblanc	Sancti
Clara							Santa
	46		Salvat		comuna		Spiritus
			Roselló				
Inf.	Navarra	Soldat	Macià	10/07/1896	Vòmit	Montblanc	Colón
			Tous				Matanzas
			Dalmau				
Inf.	Marina	Soldat	Mateu	14/08/1895	Vòmit	Lilla	Santa Clara
Clara							Santa
			Queraltó				
			Saumell				
Cavall.	Villavi-	Soldat	Francesc	16/01/1898	Vòmit	Montblanc	Marianao
	ciosa		Folch				L'Havana
			Dalmau				
Inf.	Espanya	Soldat	Pere	24/12/1896	Vòmit	Montblanc	L'Havana
			Cases				L'Havana
			Comes				

Font: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* (abril 1896-abril 1898)

Els repatriats de Montblanc

El total dels repatriats s'acosta als 16.500 homes i és impossible saber el número dels ferits i malalts que una vegada arribats a la Península van finir en les seves llars o hospitals. Els resultats que aportem en el present estudi han de ser considerats com a provisionals.

Arma	Cos	Classe	Lleva	Nom	Port arrib.	Causa	Data	DOMG
Inf	Albuera 26	Soldat	1892	Pau Abellà Esteve	A Corunya	Malaltia	25/08/1897	240/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	1894	Macià Abellà Esteve	Santander	Malaltia	25/08/1897	245/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	---	Joaquim Amelles Coll	Santander	Malaltia	15/08/1896	188/1896
Inf.	Luchana 28	Soldat	---	Joan Amorós Cendra	Cadis	Malaltia	28/01/1897	47/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	1891	Josep Blavi Martí	Cadis	Malaltia	26/01/1898	60/1898
Inf.	Albuera 26	Soldat	1895	Ramon Cases Comes	Cadis	Malaltia	21/10/1897	06/1898
Inf.	Albuera 26	Sergent	1892	Antoni Cases Miró	A Corunya	Malaltia	16/07/1897	168/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	---	Ramon Cortejón Roca	Cadis	Malaltia	21/10/1897	06/1898
Inf.	Luchana 28	Soldat	1893	Ricardo Fernández Andrés	Cadis	Malaltia	26/03/1897	108/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	1894	Joan Pons Montserrat	A Corunya	Malaltia	01/01/1898	46/1898
Inf.	Luchana 28	Soldat	1895	Josep Sabater Vallvé	A Corunya	Malaltia	15/11/1897	275/1897
Inf.	Luchana 28	Soldat	1894	Josep Saperes Porta	A Corunya	Malaltia	20/02/1898	90/1898
Inf.	Albuera 26	Soldat	1893	Francesc Fortuny Ferrer	Santander	Malaltia	29/07/1896	166/1896

Font: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, «Regresados de los distritos de Ultramar a continuar sus servicios en la Península, la clase é individuos de tropa del arma de [...] que se expresan en la siguiente relación [...]». Per a una major comprensió hem normalitzat les grafies dels noms i cognoms.

Una mort en el viatge de retorn

Una vegada més, seguint el DOMG del 1901, en una separata, datada a Madrid l'11 de desembre del 1900 i signada pel llavors subsecretari del

Ministeri de la Guerra, Francisco de Paula Loño y Pérez, de vint fulls numerats, encapçalats amb el títol: «*Relación nominal de los oficiales, clase e individuos de tropa que al ser repatriados á la Península desde Cuba, Puerto Rico y Filipinas fallecieron durante la travesía en las fechas que se expresan*», s'aporta un total de 1.096 noms de soldats, dels quals 994 corresponen a baixes en la repatriació cubana, 100 corresponen a la repatriació realitzada des de les Illes Filipines i tan sols 2 corresponen al procés de repatriació des de Puerto Rico.

Després del buidatge del miler de soldats morts en els viatges de tornada només hem localitzat un jove montblanquí:

Arma	Cos	Classe	Lleva	Nom i Cognams	Vaixell	Causa	Data	Fill de
Infant.	Asia 55	Soldat	1896	Josep Sanahuja Pàmies	Covadonga	Anèmia	31/08/96	Josep i Mariana

Font: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra, Relación nominal de los oficiales, clase e individuos de tropa que al ser repatriados a la Península desde Cuba, Puerto Rico y Filipinas fallecieron durante la travesía en las fechas que se expresan.*

El cas de Josep és un cas d'aquells on clarament es mostren les dificultats del nostre estudi, en la relació de la qual partim, el seu nom apareix escrit de la següent manera: «José Larruaga Pamus». En una recerca efectuada al Museu Marítim de Barcelona, seu l'Arxiu de la Companyia Transatlàntica, la naviliera encarregada de la realització de la repatriació dels soldats, una vegada acabada la guerra, aquest noi apareix efectivament com a mort al vapor *Covadonga* en la mateixa data esmentada, però amb el nom de Josep Tàrraga Pàmies, fill de Joan i Marianna, natural de Montblanc¹⁸. I, en les relacions de mossos que concorren a l'acte de la classificació i declaració de soldats de l'any 1894, el trobem esmentat com a Josep Sanahuja Pàmies, fill de Joan i de Mariagna; també de la mateixa manera surt citat en el llibre de baptismes de la parròquia de Santa Maria la Major de Montblanc, per tant considerarem com a correcte aquest darrer nom de Josep Sanahuja Pàmies, fill d'en Joan i la Marianna.

Altres fonts: llibres de memòries

Una de les memòries més significatives i importants escrites per un soldat català referent a la guerra de Cuba, és la que va escriure el montblanquí Josep Conangla i Fontanilles¹⁹, de la lectura del text reproduïm els noms del quadre següent:

Arma	Cos	Classe	Nom	Inform.	Causa	Poble	Lloc mort	Província
Inf.	Esp. 46	Soldat	Antoni Gaya?	Mort entre 1895-96	Malaltia	Montblanc	Sancti Spiritus	Las Villas
Inf.	Esp. 46	Caporal	Ambrós Rull Queraltó?	---	No consta	Montblanc		
Sanitat	Sanitat	Sanitari	Antoni Miró Bertran	----	No consta	Montblanc		
Inf.	Esp. 46	Soldat	Antoni Roig Franquet?		No consta	Montblanc		
Inf.	Esp. 46	Soldat	Josep Conangla Fontanilles		No consta	Montblanc		

Font: CONANGLA I FONTANILLES, Josep: *Memorias de mi juventud en Cuba. Un soldado del ejército español en la guerra separatista (1895-1898)*, Barcelona, 1998.

Consideracions finals

Els treballs existents sobre el tema que ens ocupa són escassos i una de les causes és l'enorme dificultat d'analitzar les grafies amb les quals s'escriuen els noms i cognoms catalans així com els topònims. Hem interpretat Montblanc en grafies tan diverses com *Bomban* o *Monteblanco* i Lilla com *Lareilla*.

Una segona raó és per l'extrema paciència que cal tenir per repassar centenars de llistats, que contenen desenes de milers de noms i cognoms, molts d'ells sota l'epígraf de «S'ignora», a l'hora d'identificar-ne el punt d'origen a la Península. El mateix passa amb els llistats emesos per la Sanitat Militar o per la Subinspecció d'Infanteria, desplaçats a Cuba; llistats que en ocasions contenen en un sol mes de la contesa més de 600 noms. A aquesta més que laboriosa tasca de recerca, hem d'afegir l'estudi detallat de les lletes dels anys que comprenen aquests fets: 1890-1897, amb diversos centenars més de noms per repassar i, finalment, sense que per això sigui menys important, la comprovació exhaustiva dels registres baptismals dels soldats localitzats. Tot això amb la finalitat de determinar la pertinença o no al grup.

Sabem, per l'estudi de documentació de l'època, que van ser cridats a files de l'exèrcit d'ultramar a mossos pertanyents als reemplaçaments dels anys 1891, 1893-1897 i que no només els joves que per sorteig van ser inclosos a les quotes d'ultramar varen ser els que van marxar a Cuba, sinó que també hi varen anar mossos destinats en primera destinació a zones de la Península. Els mossos destinats a la Península van ser cridats a les files dels exèrcits

de l'altra banda de l'oceà, mitjançant crides especials, com per exemple la creació d'un batalló d'infanteria per a cadascuna de les set regions militars, duta a terme tot just després de produir-se l'aixecament. Aquests batallons serien els primers a intentar sufocar l'esmentada sublevació²⁰.

Seguir el rastre d'un grup de joves soldats no és una tasca fàcil, després de la seva localització, hem sol·licitat informació sobre els seus expedients militars als arxius militars estatals: Archivo General Militar de Guadalajara i Archivo General Militar de Segòvia. En el primer cas la resposta sobre cada un d'ells va ser la mateixa: «Es comunica que examinats els índexs dels fons documentals custodiats en aquest arxiu, no figura en els mateixos, cap antecedent a nom de .... ». En el segon la resposta fou pràcticament la mateixa. Així que, fins que apareguin noves dades hem de donar per bones les que fins ara hem pogut recopilar.

Malgrat que no podem arribar a conèixer el numero de joves («mozos» en la documentació) que ja fos per una o per altra raó van anar a servir als exercits d'ultramar, sí que podem, a partir de les dades disponibles, fer extrapolacions que no creiem que siguin massa allunyades de la realitat. Sabem, perquè així ho hem comprovat documentalment, que els resultats provisionals del cens de la població d'Espanya, segons l'empadronament del 31 de desembre de 1897, la xifra de població masculina de dret era de 8.884.398 homes; d'aquests, 167.320 són residents a la província de Tarragona. Si comparem aquesta xifra amb la de soldats transportats en aquests tres anys de lluita per la Companyia Transatlàntica, gairebé 220.000, podem concloure que un 2,5% de la població masculina d'Espanya es va veure d'una o d'altra manera involucrada en la lluita. La investigadora cubana Aurea Matilde Fernández assenyala que: «[...] un de cada 85 espanyols va participar en les guerres colonials»²¹; nosaltres ens atrevim a augmentar els càlculs a un de cada 40 homes va participar en l'última guerra cubana.

La participació popular arrencà amb dues crides una mica peculiars. La primera, un cop es conegué el moviment insurrecte a Cuba²², a finals del mes d'abril. Es cridaren els excedents de quota de l'any 1894, aquest és el primer contingent que s'anomena²³. Tot just havien passat tres mesos des d'aquella data, quan el 27 de juliol de 1895, per Reial decret s'autoritza al «*Ministerio de la Guerra para llamar a filas, a medida que lo exija la organización de los refuerzos [...] que han de servir en la isla de Cuba, a las clases e individuos de tropa del reemplazo de 1891, que se hallan en situación de reserva activa*»²⁴. Aquestes forces es consideraren imprescindibles per a la posterior formació i organització de la primera gran onada de tropes, 20 batallons d'infanteria, fet que es produiria abans de tres mesos²⁵.

Mentre tot això va esdevenir amb caràcter extraordinari, els tràmits normals de les lleves seguien el seu curs i cada any, i segons el que marcava la vigent *Ley de Reemplazos*, es va a dur a terme l'assignació de la quota

Dest.	Mataró	Girona	Tarrag	Manresa	Vil. Penedès	Lleida	BCN 1	BCN 2
1895	358	424	408	335	318	474	273	376
Cuba								
1896	638	789	671	627	518	806	597	723
Cuba								
1897	462	450	401	468	448	579	263	397
Cuba								
1895	33	39	37	30	29	43	25	34
resta ultramar								
1896	80	98	84	80	65	100	63	90
resta ultramar								
1897	210	234	182	212	203	263	120	180
resta ultramar								
1895	993	1.177	1.131	928	881	1.315	757	1.042
Contingent península								
1896	726	898	763	732	588	918	578	822
Contingent península								
1897	672	684	583	680	651	842	383	577
Contingent península								
1895	139	165	159	131	124	185	106	147
excedents								
1896	-	-	-	-	-	-	-	-
excedents								
1897	801	721	695	813	656	1.003	458	688
excedents								
TOTAL		4.172	4.793	4.260	4.092	3.503	5.340	2.969
4.241								

Font: Per al 1895: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, núm. 232, 19 d'octubre del 1895; per al 1896: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, núm. 219, 1 d'octubre del 1896, i per al 1897: *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, núm. 197, 3 de setembre del 1897.

anyal. Segons la divisió establerta per a les quatre províncies catalanes, el repartiment va quedar establert de la següent manera:

Hem estudiat detingudament aquestes xifres i hem arribat a les següents conclusions: entre els anys 1895-1897, anys que entren de ple en la lluita, es van sortejar a Catalunya un total de 40.360 joves, d'aquests van ser declarats quota per a l'exèrcit 33.370 i, d'ells, 11.645 (34,9%) van ser destinats a cobrir les places de l'exèrcit a Cuba. L'any 1894 Montblanc formava part de la denominada «Zona de Reclutamiento n° 46», amb seu a Vilafranca del Penedès. En aquella data el número de mossos sortejats fou de 4.283 i d'aquells, 3.503 van ser declarats *cupo* per a l'exèrcit i d'aquells, 1.216 (34,7%), foren enviats a cobrir plaça a l'exèrcit de Cuba. Tot indica que un de cada 3 joves va anar a la guerra de Cuba.

L'absència de dades en el fons municipal de Montblanc, referents als lliuraments dels joves en caixa en els anys del nostre estudi, no facilita en absolut la investigació, de manera que hem suplert aquest buit amb les dades que de les actes d'acords de l'Ajuntament hem pogut extrapolar. Seguint aquestes actes podem concloure que entre els anys 1891 i 1897, un total de 219 mossos (algun d'aquests arribaria a passar-hi fins a 3 anys consecutius) (26), van ser declarats soldats sortejables en primera instància per l'Ajuntament de Montblanc (vegeu gràfic adjunt al final del text). Si consideréssim com a declarats tots els soldats a l'acte del sorteig i cap excedent de quota, hauríem de dir que pràcticament el 20% d'aquests joves declarats soldats van anar a la guerra de Cuba, o almenys això es desprèn de les fonts consultades. Sense cap dubte aquesta xifra pujaria considerablement si restessin les dades d'excedents de quota i molt possiblement arribarien a la xifra abans referida del 33-34 %.

Resulta molt difícil determinar quants joves van ser destinats a Cuba, atès que la sort depenia del número que obtinguessin en el sorteig anual que es va celebrar fins al 1897 a la capital de zona, Vilafranca del Penedès, i encara que era molt utòpic es podia haver donat el cas que el número que traguessin els joves montblanquins podia ser clarament contrari a tots ells i això suposava automàticament una destinació d'ultramar. Però de ben segur que no fou el cas. La dada més fiable que tenim, la trobem en el repartiment que es fa de la lleva de 1897, a la que sobre un total de quaranta joves, vint-i-cinc van ser considerats vàlids per a la quota i d'aquests, dotze van anar a ultramar, dels quals vuit a l'illa de Cuba, el percentatge resultant és del 32% sobre el total.

Resum de la lleva de 1897 de Montblanc

Joves: 70; morts: 24 (34,29%); repatriats: 13 (18,54%); morts repatriació: 1 (1,43%)

Voldríem acabar afirmant que les dades que aportem en aquesta investigació, segueixen la línia apuntada per Josep Busquets en el seu treball editat per la revista de Berga *L'Erol*, en la qual confirma que un 34,5% dels joves de Gironella van finir a les terres cubanes o després de la seva tornada²⁷. Així, podem comparar la mortalitat de la tropa francesa en la campanya de Madagascar de 1895, on les baixes per les diferents epidèmies sofertes per l'exèrcit expedicionari van arribar al 33%, mentre que les sofertes per accions de guerra poden ser considerades nul·les (només una vintena). Aquestes xifres ens corroboren la hipòtesi que un de cada tres soldats que van concórrer a la guerra de Cuba hi va morir.

Evidentment hi pot haver alguna errada en la transcripció dels noms i cognoms que van sortir publicats en la primera versió de la revista *El Forador*²⁸.

Resum estadístic de les lleves militars de Montblanc (1891-1897)

Any	Joves que hi concorren	Joves declarats soldats	% de joves declarats soldats
1891	74	44	59,46
1892	55	34	61,82
1893	41	22	53,66
1894	54	38	70,37
1895	60	35	58,33
1896	51	20	39,22
1897	55	26	47,27
Total 1891-1897	390	219	56,15

Font: ACCB, FM Montblanc, Llibres d'actes de l'Ajuntament (1891-1897).

Distribució per lleves dels joves de Montblanc destinats a Cuba

Any de la leva	Nom	Ir cognom	2n cognom
1891	Ramon	Masalies	Sans
1891	Salvador	Pedrol	Toses
1891	Josep	Roselló	Domingo
1891	Josep	Blavi	Martí
1892	Lluís	Esplugues	Cartanyà
1892	Manel	Queraltó	Esteve
1892	Bonaventura	Rosic	Bulló
1892	Mateu	Queraltó	Saumell
1892	Pau	Abella	Esteve
1892	Antoni	Cases	Miró
1893	Antoni	Molner	Roig
1893	Ricardo	Fernández	Andrés
1893	Francesc	Fortuny	Ferrer
1894	Josep	Cabrer	Serret
1894	Macià	Roca	Torruella
1894	Jaume	Rosell	Porta
1894	Antoni	Salvat	Roselló
1894	Macià	Tous	Dalmau
1894	Macià	Abellà	Esteve
1894	Joan	Pons	Montserrat
1894	Josep	Saperes	Porta
1894	Josep	Conangla	Fontanilles
1894	Antoni	Roig	Franquet (?)
1894	Antoni	Gaya	(?)
1894	Ambrós	Rull	Queraltó (?)
1895	Josep	Cavaller	Abelló
1895	Eugeni	Costa	Carreres
1895	Josep	Esteve	Riber
1895	Macià	Farriol	Abelló
1895	Joaquim	Roig	Ferrer
1895	Ramon	Casas	Comes
1895	Josep	Sabater	Vallver
1895	Antoni	Miró	Bertran

1896	Pere	Cases	Comes
1896	Francesc	Folc	Dalmau
1897	Martí	Prats	Roselló
Desconeguda	Florentino	Cuñado	Villa
Desconeguda	Baudili	Gisbert	Romeu
Desconeguda	Antoni	Rius	Nuet
Desconeguda	Joaquim	Amellas	Coll
Desconeguda	Joan	Amores	Cendra
Desconeguda	Ramon	Cortejón	Roca

Font: Llibres de sessions de plens de l'Ajuntament de Montblanc (1891-1897) i *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra, Relaciones nominales de fallecidos en la Isla de Cuba*.

Notes

- (1) Per ampliar la informació des del punt de vista cubà, vegeu: <http://www.ecured.cu/index.php/Pacto_del_Zanj%C3%B3n>(2) S'acordà que la data de l'aixecament fos el 24 de febrer, per coincidir amb el diumenge de carnestoltes, «*día en el que el ajeteo natural de la fiesta daría más facilidad a los conjurados para realizar sus empeños en la guerra*». GUERRA Y SÁNCHEZ, PÉREZ CABRERA, REMOS, SANTOVENIA: *Historia de la Nación cubana*, l'Havana, 1952, vol. VI, p. 186.(3) VON CLAUSEWITZ, Karl: *De la Guerra*. Biblioteca el oficial, Instituto cubano del libro, l'Havana 1969, p. 65. Citat per IZQUIERDO CANOSA, Raúl: *Viaje sin regreso*. Ediciones Verde Olivo, l'Havana, 2000, p. 17. (4) *La Época*, diumenge 14 de desembre de 1879.(5) *Gaceta de Madrid*, núm. 76, 17 de març de 1899. Recurs d'internet [consultat el 3 de juny de 2009]: <<http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1899/076/A01022.tif>>(6) Declaracions recollides al diari *La Tarde* (Múrcia), 25 d'octubre de 1895.(7) Citat a IZQUIERDO CANOSA, Raúl: *Viaje sin regreso*. Ediciones Verde Olivo, l'Havana, 2000, p. 16.(8) Podeu trobar més informació sobre els processos de lleves al nostre article: «Constantí cuatro años de quintas», *Estudis de Constantí* (Constantí), núm. 24, p. 21-65.(9) Sobre aquest tema vegeu el llibre: MORENO FRAGINALS, Manuel; MORENO MASÓ, José J.: *Guerra, migración y muerte (el ejército español en Cuba como vía migratoria)*. Ediciones Júcar, Gijón, 1993.(10) J. Carbonell Alsina, jove reusenc que participà en la guerra, ens ha deixat un impressionant testimoni en el seu llibre de memòries, en el qual ens explica la massificació que patien els soldats en els vaixells i la calor asfixiant, per la qual cosa anaven a la coberta. CARBONELL ALSINA, J.: *Del cuartel y la manigua (impresions d'un soldat)*. Establiment Tipogràfic dels fills Sanjuan, Reus, 1898, p. 73.(11) ISERN Y MARCO, Damián: *Del desastre nacional y sus causas*. Imprenta de la viuda de M. Minuesa de los Ríos, Madrid, 1899, p. 264.(12) MIRÓ ARGENTER, José: *Cuba: crónicas de la Guerra. Las campañas de invasión y de occidente 1895-1896*. Editorial de Ciencias Sociales Instituto del Libro, l'Havana, 1970, p. 17.(13) «*El que no ha visto llover en Cuba, no tiene ni idea de lo que fue el diluvio bíblico.*» Aquesta frase correspon al llibre: REPARAZ, Gonzalo: *La Guerra de Cuba. Estudio Militar*. La España editorial, Madrid, 1896, p. 195.(14) *Diario de un soldado*. *El Correo Militar*, 18 de juliol de 1895.(15) BURGUETE, Ricardo: ¡*La Guerra! Cuba. Diario de un testigo*. Editorial Maucci, Barcelona, 1902, p. 98.(16) «[...] *en los anales de la historia de la fiebre amarilla veremos que los meses en que reina esta dolencia en las Antillas son junio, julio, agosto y septiembre, época*

- en que regularmente se reúnen las condiciones de un calor elevado abrasador juntamente con la mayor duracion y constancia de las lluvias [...]» en: GONZÁLEZ DE PONTE, Manuel: *Memoria sobre la fiebre amarilla, o sean ventajas del tratamiento homeopático para combatir dicha enfermedad*. Imprenta Nacional y Estrangera, l'Havana, 1860, p. 7.
- (17) GONZÁLEZ DE PONTE, Manuel: *Memoria sobre la fiebre amarilla... op. cit.*, p. 12-13.
- (18) GRAU I PUJOL, Josep M.: «La repatriación de soldados en la Guerra de Cuba: una fuente documental al alcance para el recuento de mortalidad (Centro de Documentación Marítima. Museo Marítimo de Barcelona)», *A Carn!*, núm. 10, maig de 2009, p. 30-32: <www.acarn.cat> [p. 31].
- (19) Aquesta i altres dades les podeu ampliar al nostre article: «L' experiència militar cubana de Josep Conangla i Fontanilles (1895-1898)», *Aplec de Treballs* (Montblanc), 28, 2010, p. 45-70.
- (20) Ordre datada a Madrid l'1 de març de 1895, publicada al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* el dissabte 2 de març. Una nova crida a files, encara que per sorteig, es produeix novament el mateix any 1895, quan segons una Reial ordre del 18 d'octubre de 1895 es donen instruccions perquè cadascun dels regiments d'infanteria que existeixen a les regions militars de la Península es preparin per a la tramesa de 20 batallons d'infanteria, a més d'un batalló específic que organitzarien els regiments de les illes Balears i Canàries. *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, 18 d'octubre de 1895.
- (21) FERNÁNDEZ MUÑOZ, Aurea Matilde: «Las quintas. Sistema de reclutamiento: explotación para unos y negocio para otros (1868-98)», *Estudios de Historia Social* (Madrid), núm. 44-47, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1988, p. 553-559 [p. 554].
- (22) Més informació a *L' experiència militar cubana de Josep Conangla... op. cit.*, p. 53-55.
- (23) Ordre circular, cridant al servei actiu a 20.000 reclutes del excedent de *cupo* de la lleva de 1894. *Gaceta de Madrid*, núm. 114, del 24 d'abril de 1895, p. 306.
- (24) *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, 30 de juliol de 1895.
- (25) Ordre de 18 d'octubre de 1895 que dona les instruccions per a què els regiments d'infanteria que existeixen a la Península disposin el necessari per l'enviament de 20 batallons d'infanteria, a més d'un batalló específic que organitzarien els regiments de Balears i Canàries.
- (26) Les lleis de l'leves de l'exèrcit per als anys del nostre estudi són les de 1885 i la seva modificació del 1896, que afectarà a partir de 1897. En ambdues lleis es recull que aquells mossos declarats exclosos temporals i els exceptuats d'acord amb els articles 66 i 69 per als mossos de 1891-1896, i els dels articles 87 i 88 per als joves de 1897 havien de concórrer en els tres anys següents a la seva exclusió.
- (27) BUSQUETS, Josep: «Gironellencs a la guerra de Cuba», *L'Erol, revista cultural del Berguedà* (Berga), núm. 58, 1998, p. 24-27.
- (28) CIFUENTES PEREA, José Luis: «Soldats de Montblanc morts a la guerra de Cuba (1895-1898)», *El Foradot* (Montblanc), núm. 66, 2011, p. 12-14.

Recepció: Novembre 2011

Valoració: Josep M. Grau i Pujol

Acceptació: Gener 2012